УДК 94-053.2/.5(477.51-13)«1933/1934»(093.2)

Ірина Еткіна

●

ДІТИ ПІВДНЯ ЧЕРНІГІВЩИНИ У 1933–1934 рр. (за документами політвідділів МТС)

DOI: 10.58407/litopis.230613
© І. Еткіна, 2023. CC BY 4.0
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-2066-4045

Метою статті *є відтворення становища дітей півдня Чернігівської області у 1933–1934 рр. як складової Голодомору-геноциду та репресій проти українців у цьому регіоні. Для розвідки використано* ***методологічні підходи*** *«локальної історії», «історії знизу». На основі аналізу великого масиву джерел державного архіву Чернігівської області, що включає як документи політвідділів МТС та інших органів місцевої влади півдня Чернігівщини, так і заяв-звернень мешканців сіл до цих органів, зроблено загальні висновки.* ***Наукова новизна*** *розвідки полягає в тому, що вкрай болюча тема становища дітей під час Голодомору-геноциду на матеріалах Чернігівщини не досліджена, не зважаючи на велику увагу до тематики Голодомору в цілому.*

Опрацьовані матеріали дозволили дійти таких ***висновків****. Діти півдня Чернігівщини масово ставали жертвами Голодомору-геноциду, що продовжувався в цьому регіоні і в 1934 р., а також жертвами репресій як діти «ледарів», одноосібників, «куркулів», виселенців і т. д. Сталінський режим розколов українське село на тих, хто розкуркулював, і тих, кого розкуркулювали. Цей розлом проходив і через вікову категорію дітей-підлітків, які змушені були доносити на своїх однолітків, аби вижити самим.*

Ключові слова: *голодомор, сільські діти, політвідділи МТС, жертви, дозорці.*

Сучасна війна України проти агресивного сусіда актуалізує для світової громадськості та українського суспільства трагедію Голодомору-геноциду дев'яносторічної давнини. Зараз міжнародні організації, зокрема ООН, ведуть статистику дитячих втрат України, які є страшними. У ті часи статистику дитячих смертей, опухань, голодування, виснаження, психічних травм, що завдавав злочинний кремлівський режим, ніхто не вів. Більшовицька влада свідомо знищувала сільське населення України (і дітей нарівні з дорослими). Отже, тема становища дітей у найстрашніші роки панування більшовиків в Україні, є вкрай болючою і дуже важливою.

Питанням кількості дитячих втрат в УСРР під час Голодомору-геноциду займається В. Сергійчук, який дійшов висновку, що 30–40 % дітей 1925–1932 рр. народження так і не сіли за шкільні парти, починаючи з 1933 р. За його підрахунками, злочин Голодомору забрав близько 3,5 млн дітей дошкільного та шкільного віку[1]. Проблеми дитячої праці, навчання, дозвілля цього періоду вивчає дослідниця Н. Гогохія[2]. Місцеві краєзнавці на теренах Прилуччини зібрали усні свідчення людей, які пережили трагедію, більшість із них були дітьми на початку 1930-х рр.[3] Нами зроблені перші спроби висвітлити цю тему на рівні науково-методичної літератури[4]. Ми використали матеріали політвідділів МТС, оскільки саме вони мали найбільш повну інформацію про сільську місцевість у 1933–1934 рр., не залежали від обласних та місцевих органів влади, мали широкі повноваження з упровадження кремлівських наказів 1933–1934 рр. та доповідали інформацію безпосе-

[1] Сергійчук В. Українські діти в 1932–1933 рр. *Інститут дослідження Голодомору*. URL: https://holodomorinstitute.org.ua/ukrayinski-dity-v-1932-1933-rokah-v-sergijchuk/.

[2] Гогохія Н. Дитинство у тоталітарному суспільстві: «вірні ленінці» Радянської України у 1930-х рр. *Україна модерна*. URL: https://uamoderna.com/md/gogokhia-childhood-ussr-1930s; Її ж. Праця, навчання та дозвілля у житті дитини в УРСР (1929–1939). *Histor!ans*. URL: http://www.historians.in.ua/index.php/en/doslidzhennya/791.

[3] Очевидці голодомору свідчать (1932–1933 рр. на Прилуччині). Прилуки, 2003. 121 с.; Лозовий О. Заборонена пам'ять (свідчення очевидців колективізації та Голодомору на Прилуччині). Чернігів: Чернігівські обереги, 2008. 96 с.

[4] Еткіна І. Школярі півдня Чернігівщини під час Голодомору-геноциду. *XII міжнародні і XXIX Всеукраїнські педагогічні читання «Василь Сухомлинський у діалозі з сучасністю. Шлях до серця дитини у травматичних ситуаціях життя»*. Київ–Чернігів, 2022. С. 72–74; Еткіна І., Шара Л. Голодомор в Україні: проблема «щасливого дитинства» у медіапросторі та архівних матеріалах. *Історія та правознавство*. Харків: Основа, 2020. № 34–36. С. 9–14.

редньо в Москву. Також територіальними межами дослідження було обрано південь Чернігівщини як край, що найбільше постраждав від Голодомору-геноциду.

Найбільш вразливою та безпомічною перед катуванням голодом віковою категорією були найменші діти. Їхні матері змушені були йти працювати до колгоспу, щоб заробити хоч якісь трудодні та запобігти навішуванню ярлика «ледар». Дітей віддавали до новостворених ясел, умови в яких були страшними, про що влада була цілковито обізнана через посади помічника начальника з жіночої роботи при кожному політичному відділі МТС. У районі Яблунівської МТС, де смертність була чи не найбільшою в області, представниця на цій посаді Пушкарєва доповідала, що на червень 1934 р. відкрито 20 дитячих ясел і один дитячий майданчик загальною чисельністю 906 дітей. Із них ясельного віку 306 дітей і дошкільного – 600. Усі заклади – сезонні (на весняно-літній період). Матеріальна база – виключно продовольча допомога колгоспів, запасних фондів не було, підсобних господарств також, за винятком 6 га городів. Крім того, колгоспи утримували ще безпритульних 106 осіб. Тому діти харчувалися незадовільно. З педагогічними кадрами теж була проблема, оскільки з 66 вихователь курси пройшли тільки 10 осіб, досвід мали 2 особи, а в основному це були колишні черниці з хрестами (що здавалося особливо обурливим феноменом для колгоспу ім. Сталіна в с. Яблунівка), у колгоспах ім. Молотова та Сталіна с. Дубовий гай вихователькими були «непрацездатні старухи»[5]. Жінорг Прилуцької МТС Рикун уточнювала питання незадовільного харчування, відвідавши в липні 1933 р. 4 заклади ясел с. Заїзд, у кожному по 35–45 дітей. Їжу діти отримували лише 2 рази на день, страва була майже непридатною, особливо для дітей до 2-х років: із зелені без хліба, лише іноді дітлахи отримували по 100 г хліба[6].

Ясла, як і будь-які інші установи, були втягнуті в соціалістичні змагання, що мали замінити радянській людині матеріальне заохочення. Про такі змагання нам відомо з кущової наради працівників ясел зони діяльності Прилуцької МТС. Та ж сама Рикун повідомляла, що ясла Малківського колгоспу, с. Заїзд та інших утримувалися в антисанітарному стані, діти в брудному одязі, з брудними руками і ногами, не зрізаними нігтями, на головах лепи. З погляду Рикун, найстрашніше в цьому те, що їх матері могли відмовитися виходити в колгоспи на збирання буряків та городини. Представниця с. Кустівці парирувала, що в них діти перебували в належному стані і, навіть нагодовані молоком і м'ясом, поправилися та мають гарний вигляд. Гугелева із с. Новий побут хвалилася, що в них перебуває 160 дітей, частина з яких спочатку була дуже слабою і пухлою, для дітей прийшлося «відшукувати» продукти в управі колгоспу, у партосередку, райздраві. Усім цим установам доповідачка надокучала, але діти поправилися. І Гугелева викликала на соцзмагання товаришку Романущенко з голодуючого с. Івківці. Романущенко визнала, що було 120 дітей, але на той час відвідували ясла тільки 20–35, бо харчування погане, працювали лише 3 вихователькі. Але відмовитися від соцзмагання та ударництва за правилами тої гри було неможливо. Прикметно, що жінорги намагалися викликати на соцзмагання представників найвідсталіших та голодуючих колгоспів[7].

Неодноразово потрапляли документи, відповідно до яких керівництво села було помічено на обкраданні продуктів для ясел. Так, секретар комсомольського осередку с. Полова Артемюк доповідав до політвідділу Прилуцької МТС, що для дитячих ясел було отримано 15 пудів чистого житнього борошна, але воно потрапило до голови колгоспу Бойка та голови сільради, там само вони крали і яйця, про що всім селом ходили чутки[8]. Ясна річ, що сталінське керівництво робило все можливе, щоб у всіх бідах селянство винуватило місцевих керівників, яких режим неодноразово відсіював. Голова Дідівського колгоспу Бабарика Павло був звинувачений, крім усього, і в тому, що не покращив харчування дітей у яслах, хоча така можливість була, але він дбав лише про себе і розкуркулених батьків дружини, а дітям не викупив 5 кг цукру за 10 крб, сказавши: «Навіщо дітям цукор, що будеш з ним робити?» Дітей на сніданок годували хлібом з олією[9]. У цьому випадку питання дитячого харчування було скоріше приводом розправитися з керівництвом с. Дідівці, яке намагалося саботувати якісь розпорядження радянської влади. Варвинська робітничо-контрольна комісія робітничо-селянської інспекції звинувачувала члена управи с. Брагінці та завідуючого дитячих ясел Десятника П. у тому, що він «торгував нещасними грамами хліба та печення, що давалося для дітей, а вони його не бачили та вмирали з голоду»[10].

[5] Державний архів Чернігівської області (далі – ДАЧО). Ф. П-891. Оп. 1. Спр. 19. Арк. 37–37 зв.
[6] ДАЧО. Ф. П-888. Оп. 1. Спр. 26. Арк. 138.
[7] Там само. Спр. 27. Арк. 96.
[8] Там само. Спр. 35. Арк. 3.
[9] Там само. Спр. 108. Арк. 44–45.
[10] Там само. Ф. П-795. Оп. 1. Спр. 9. Арк. 42.

Незважаючи на те, що архівні фонди політвідділів МТС ретельно «вичищалися» радянською владою на предмет згадування про голод, у них залишилася значна кількість документів, що свідчили про злочини цієї влади, зокрема проти дітей. Так, лист секретаря партосередку с. Дейманівки Денисенка до начальника політвідділу Срібнянської МТС містить список з 13 господарств, що на лютий 1934 р. «жили без хліба та інших продуктів», у більшості господарств від 1 до 5 дітей (Додаток 1). Як бачимо, голодомор на півдні Чернігівщини тривав і в 1934 р. Про це під літерою «зовсім секретно» в лютому 1934 р. доповідалося в Мало-Дівицькому райпарткомі та райвиконкомі. Ішлося про колгосп ім. Шевченка в с. Хаєнки, де 25 сімейств були у продовольчій скруті, незважаючи на те, що члени колгоспу мали значну кількість трудоднів, але на 1 трудодень видавалося 550 г хліба, а городи у 1933 р. було нічим засаджувати. У цих сім'ях перебувало 52 дитини, 9 дітей у віці від 5 до 8 років були вже пухлі. У с. Лучківка в колгоспі ім. Леніна сімей, що страждали від голоду, було 20, у них – 37 дітей. Ці сім'ї харчувалися виключно сурогатами (полова, жом, навіть кора з дерев). У цьому селі значно скоротилося відвідування учнями школи на ґрунті недоїдання. Подібна ситуація назрівала у с. Петрівка. У с. Колесники існували 4 одноосібних господарства, де вже були хворі від недоїдання, а їх діти займалися жебрацтвом в околишніх селах[11]. Схожа ситуація була в травні 1934 р. в Петровсько-Рудівських колгоспах ім. Леніна, Сталіна та Петровського Прилуцької МТС, де люди вживали в їжу лободу та різні коріння. У колгоспі ім. Леніна Семенченко Олександра мала 4 дітей, усі їли коріння. Мати та одна дівчина мали опухання. Родина Богачка Петра Федоровича з 6 дітьми голодували, так само, як родина Гемби Федора Григоровича, яка мала також шестеро дітей. У колгоспі ім. Петровського Огієнко Прасков'я разом з 4 дітьми їли макуху, мати лежала хвора. У колгоспі ім. Сталіна Дегтяр Оксана мала 3 дітей, працювала вже опухлою від голоду в колгоспі (політвідділ МТС оцінив її роботу як задовільну), діти її не попухли. Так само, опухлий від голоду, «задовільно» працював у колгоспі Гемба Андрій Федорович 25-ти років, який мав 3 дітей. Усю провину за злочини комуністичної системи політвідділ як завжди списував на «самопостачання» парторга Курицького[12], що може бути цілком слушним, але головні винуватці злочину проти людяності були в Кремлі.

Жертвами голодомору були діти не лише рядових колгоспників, достатньо часто документи фіксують випадки голодування сімей і дітей «колишніх» місцевих керівників, стаючи заручниками «негативної селекції» тоталітарного режиму. Так, у с. Івківці колишній голова сільради Пилип Сергієнко, у якого попухли жінка та діти, скаржився односельцям, «що всі ми пропали, скоро помремо». Але працівник політвідділу МТС Кабаков подавав такі розмови в селі як випадок антирадянської агітації[13]. Своїм горем та поневіряннями в листі до начальника політвідділу Мало-Дівицької МТС ділився колишній голова сільради с. Петрівки, який «примусив закопати власноручно своїх 4 дітей, загиблих голодною смертю, вживать в харчах те, що нашим людом не вживалось»[14].

У зонах Яблунівської МТС та Варвинської МТС у звітах політвідділів відверто писалося про людоїдство. Жертвами теж ставали діти. Так, звіт Антонівського територіального та колгоспного партосередків за грудень 1933 р. засвідчив факт людоїдства «лодаркою» Тарасенковою Йовдохою… дівчини 15-ти років Андрієнко Марфи. Також бродяга Назим Яків убив дівчину 12-ти років Михайленко Марусю під час пограбування харчопродуктів[15].

Голодні діти намагалися врятуватися їжею на колгоспних полях. Так, об'їздчик Іванченко Микола на станції Тарнавської сільради зони Прилуцької МТС захопив 13-річного сина Федора Чумака за зрізанням колосків і вимагав від батька покарати його. Натомість Федір Чумак не витримав і побив до крові комсомольця-об'їздчика, а потім схопив 30-кілограмову гирю та кинувся на нього. Чумака зупинив тракторист, і справа з ярликами «підкулачник», «терорист», «куркульський агент» швидко потрапила до райпрокурора в очікуванні показового суду[16]. У с. Сухоярівка комсомолець-дозорець піймав дівчину колгоспника, яка зрізувала колоски. Після цього по хутору були розвішані малюнки із зображенням дівчинки та її батька[17]. Крім голоду, родина ще терпіла приниження та зневагу. У зоні Яблунівської МТС політвідділ вимагав від міліції та товариства «Динамо» зброю, щоб відбиватися від «парикмахерів», що зрізали вершечки колосків[18]. Під час крадіжки в

[11] ДАЧО. Ф. П-1196. Оп. 1. Спр. 50. Арк. 177, 177 зв.
[12] Там само. Ф. П-888. Оп. 1. Спр. 97. Арк. 10–13.
[13] Там само. Спр. 23. Арк. 24.
[14] Там само. Ф. П-1196. Оп. 1. Спр. 70. Арк. 67, 67 зв., 68, 68 об., 69, 69 зв.
[15] Там само. Ф. П-795. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 30.
[16] Там само. Ф. П-888. Оп. 1. Спр. 97. Арк. 85–86.
[17] Там само. Спр. 35. Арк. 19, 19 зв.
[18] Там само. Ф. П-891. Оп. 2. Спр. 21. Арк. 43 зв.

с. Нетяжино були затримані діти колгоспників Кравченко Уляни, Нетяги Івана, Шматко Анастасії, які під час допиту говорили, що їх направляли батьки. У колгоспі ім. Другої п'ятирічки Білошапківської сільради були затримані під час крадіжок колгоспники-«ледарі», багатосімейні та каліки[19].

Привертає увагу той факт, що діти-підлітки, так само як і дорослі, але поза своєю волею опинилися у двох протилежних таборах: тих, кого розкуркулювали, і тих, хто розкуркулював, кого радянська влада використовувала для упокорення голодом сусідів. Піонерка Галя Рябокінь із с. Рудівка Прилуцького району вистежила односельчанку Ткаченко за збиранням колосків, стала кращою серед «дозорців» колгоспного врожаю, за що була нагороджена путівкою до санаторію. Після її заяви судили не лише крадійку, але й об'їздчика, який знав про цей випадок і не доповів. Інших «дозорців» наркомат землеробства нагороджував цукерками, милом та рушниками[20] (подарунки говорять самі за себе). Отже, тоталітарний режим намагався використати дітей на таких роботах, як «дозор» – тобто відстеження інших дітей та дорослих, які намагалися врятуватися від голодної смерті декількома колосками з колгоспних ланів. У такий спосіб влаштовувалися соцзмагання піонерів із захисту полів. Так, на нараді комсомольських організаторів Прилуцького району виступив піонер Ткаченко Микола, який разом із Бабакою відзначився «вчинком» – вони спіймали «злодіїв», які викопали 70 кущів картоплі[21]. Крім того, ланки піонерів виходили на законних підставах збирати колоски, але тільки після того, як після жнив на полях уже двічі згребли залишки посіяної культури. І навіть з цього половину треба було віддати державі, а з половини школярі отримували т. зв. гарячі сніданки в школі. Це при тому, що в багатьох населених пунктах зерносховища були переповнені, хліб не встигали вивозити, десь в елеваторах навіть луснули стіни.

Щоб врятуватися від голоду, діти швидко опановували радянську ідеологію, вчилися писати доповідні записки в керівні органи, влаштовувалися сількорами в місцеві газети. Так, 13-річний Іван Олексенко писав політвідділу Линовицької МТС, що його батьки-бідняки ще до революції поїхали до Росії, де у 1929 р. стався голод; втікаючи звідти, завербувалися на соціалістичне будівництво до Ташкента, але захворіли на малярію, ледь живі повернулися в Україну, встигли влаштуватися до колгоспу, але вже не могли працювати й померли у 1931 р. Іван мав 13 років, у нього ще були два менших брати 11 і 8 років. Діти жили самі у х. Макляки Ново-Гребельської сільради. У 1933 р. молодший брат помер. Іван влаштувався в колгосп листоношою, а брат виконував завдання бригадира. Хлопці отримали якийсь хліб у колгоспі «Нове село», але, крім цього, не мали ніяких харчів. Хліб закінчився до весни 1934 р. Іван просив у колгоспу харчову допомогу. Йому виділяли 3 рази, усього 18 кг борошна. Але голодні діти, не маючи більше нічого, з'їли його за літні місяці й знову залишилися без харчів. Іван почав писати в газету про недоліки місцевого колгоспу, що й хотіла побачити місцева преса, щоб звинуватити у всіх бідах селянства місцеве колгоспне керівництво. Зрозуміло, що голова колгоспу Ткаченко перестав надавати допомогу, віддаючи перевагу іншим колгоспникам. Після цього Іван написав зворушливого листа до політвідділу Линовицької МТС[22] (Додаток 2). Чи вижив хлопчина і його брат, ми не знаємо. Але, щоб вижити, Іван Олексенко знайшов роботу офіційного доносщика, ким і були в дійсності сільські кореспонденти місцевих видань преси 1930-х рр.

Інші діти шукали простіші заробітки в колгоспі, але залишалися обдуреними. Так, 12-річний Грицько Кібальняк із с. Линовиці у 1934 р. з травня до вересня пас колгоспні свині. Управа колгоспу обіцяла за роботу наділити його поросям, але так нічого й не дала. Хлопець скаржився політвідділу МТС, що під час роботи порвав єдині штани та піджак, у школу ходити ні в чому, і нічого не отримав. Хоча свиня, яку він пас, привела чотирьох поросят, але їх розібрали працівники управи колгоспу[23]. Цей випадок не був поодинокий, швидше це можна було назвати тенденцією. Так, справу голови Трубаровського колгоспу Самофалова в січні 1934 р. передали прокурору, серед інших звинувачень йому закидали те, що хлопчик Хантиля пас худобу, мав 62 трудодні, і йому за це нічого не заплатили. Натомість гроші витрачалися на вечірки, весілля і т. д.[24] Чемеросовський Іван у січні 1934 р. звернувся із заявою до політвідділу Мало-Дівицької МТС з проханням надати хліб за випрацювані підлітком Дем'яном трудодні в колгоспі ім. 15-річчя Жовтня. На бригадних зборах управа колгоспу ці трудодні зняла, а без цього хліба родині загрожував голод, і Дем'ян не міг ходити до школи[25]. Отже, намагання підлітків чесною працею в колгоспі

[19] ДАЧО. Оп. 1. Спр. 26. Арк. 7–14
[20] Там само. Ф. П-888. Оп. 1. Спр. 102. Арк. 162.
[21] Там само. Арк. 100.
[22] Там само. Ф. П-889. Оп. 1. Спр. 13. Арк. 59, 59 зв., 60.
[23] Там само. Арк. 89.
[24] Там само. Ф. П-888. Оп. 1. Спр. 108. Арк. 4.
[25] Там само. Ф. П-1196. Оп. 1. Спр. 68. Арк. 25.

врятуватися від голоду часто закінчувалися нічим. Далеко не всі заяви (а їх писалося дуже багато) отримували позитивну відповідь.

Заяви пересічних мешканців сіл до політвідділу МТС були, як правило, кроком відчаю, коли всі інші варіанти порятунку не спрацьовували. Далеко не завжди фонди політвідділів зберігають відповіді на них. Так, Ганна Петрівна Рута в березні 1934 р. звернулася до політвідділу Мало-Дівицької МТС із проханням надати продовольчу допомогу на сім'ю з 6-ти душ. Далі вона намагалася пояснити, що в неї все забрали, але рівень грамотності робить текст нечитабельним. Урешті заявниця чесно зізнається у власній малограмотності. Від імені колгоспу додано, що сім'я дуже слабка і є пухлі діти. Політвідділ наказав голові колгоспу «Плуг і молот» надати Ганні Петрівні допомогу з каси взаємодопомоги за умов, якщо вона ударниця та регулярно ходить на роботу[26]. Колгоспник цього ж колгоспу с. Мала Дівиця Олексенко Василь у травні 1934 р. просив врятувати його сім'ю з двох дорослих (він із дружиною працював у колгоспі й разом вони заробили в минулому сезоні 400 трудоднів), але мали 3-х дітей-школярів. На той момент не мав і грама хліба, ні корови, ніяких харчів, і вже не міг працювати, бо «не хотять служить ноги і руки»[27]. Заяву з проханням продовольчої допомоги написала в березні 1934 р. працівниця колгоспу ім. Шевченка Молодик Пелагея, пояснювала, що вона дружина червоноармійця і в неї 4-річна дитина, просила позичку хлібом у рахунок трудоднів 1934 р. Начальник політвідділу Мало-Дівицької МТС Старовойтов наказав голові колгоспу щоденно надавати колгоспниці роботу, а дитину взяти до інтернату, де вже проживають двоє дітей, голові каси взаємодопомоги – надати допомогу з фонду червоноармійців[28]. Віддати свого п'ятирічного сина в будинок безпритульних через можливість його смерті від недоїдання порадила мешканці с. Вейзбахівка Воронцовій жінорг Мало-Дівицького політвідділу Кухарєва[29]. Прохання врятувати 8 душ дітей від голодної смерті помістила в заяві колгоспниця с. Грабова Соляник Домаха. Її діти віком від 1/3 року до 13 років. Двоє старших працюють у колгоспі. Але управа відмовляє їм у допомозі, хоча в колгоспі є і хліб, і картопля[30]. Чи було врятовано дітей Соляник Домахи, ми не знаємо. Гірше було родинам, які безуспішно намагалися врятуватися виїздом до інших регіонів. Так, мешканець с. Горобіївка Варвинського району виїхав з родиною у 6 душ до Дніпропетровської обл., де влітку 1934 р. сталася посуха, і вони повернулися назад. У своєму колгоспі він ще раніше свідчив про безгосподарність керівництва колгоспу і безлад у записах трудоднів. Урешті залишився без хати, городу, хліба. Він і вся родина з дітьми голодували: «поробилися уже нінавіщо»[31].

У липні 1934 р. політичний сектор МТС Чернігівського обласного земельного управління перевіряв роботу політвідділу Срібнянської МТС. Зробили зауваження, що в колгоспі ім. Шевченка було 38 ц хліба, а «колгоспниця Приходько К. пухла з трьома дітьми, і правління колгоспу на чолі з головою Коваленком замість допомоги ведуть "політику", щоб вона вмерла як ледар»[32]. Безперечно, голови колгоспів нерідко були співвиконавцями злочину Голодомору на місцях, але накази карати «ледарів» і таким чином морити українських дітей голодом надходили від Сталіна та його оточення.

Злочинний режим, крім хліба, відбирав у родин з дітьми і дах над головою – власне житло. Так, Гармаш Йовдоха – мати двох дітей, колгоспниця колгоспу ім. Воровського – зверталася до політвідділу Мало-Дівицької МТС із проханням повернути їй хату, яка сподобалася голові колгоспу Пірогу. Хату було відібрано в 1933 р., коли вона ще була одноосібницею, але боргу перед державою ніякого не мала, сплатила все сама[33]. З подібною проблемою звертався до політвідділу Срібнянської МТС навесні 1934 р. мешканець с. Горобіївки Заїка Василь Федорович, що походив із заможної багатодітної родини, яка мала 16 га землі на 9 душ. Однак на початку революції батько залишив собі 8 га, інше віддав громаді. Пізніше велика родина розійшлася: сестри заміж, брати – хто в Червону армію, хто вчителювати. Василь залишився з батьками, одружився, на момент подання заяви мав трьох дітей. У 1929 р. він добровільно вступив до артілі, де господарювання йшло успішно, вдалося відремонтувати хату. Але з початком суцільної колективізації в селі у 1931 р. неодноразово ставилося питання, що батько та Василь Федорович – колишні заможні, тому в нього забрали корову та свиню. Він один на всю сім'ю продовжував працювати: батько та дружина були непрацездатні, та ще троє малих дітей у родині. Але у 1933 р. його на якийсь час виключили з колгоспу та забрали хату з усіма речами, у тому числі речa-

[26] ДАЧО. Ф. П-1196. Оп. 1. Спр. 68. Арк. 198, 198 зв., 202.
[27] Там само. Спр. 70. Арк. 65.
[28] Там само. Спр. 68. Арк. 309, 319.
[29] Там само. Арк. 43.
[30] Там само. Спр. 69. Арк. 115, 115 зв.
[31] Там само. Ф. П-990. Оп. 1. Спр. 28. Арк. 447, 447 зв.
[32] Там само. Спр. 8. Арк. 385–390.
[33] Там само. Ф. П-1196. Оп. 1. Спр. 68. Арк. 128.

ми брата. Хата була продана іншому колгоспнику. У колгоспі Василь Федорович поновився, але з весни 1933 р. до весни 1934 р. жив без хати, просився до сусідів, платити за житло було нічим, діти хазяїна не мирили з його дітьми, тому поміняв уже п'яту хату. Заявник просив до себе справедливого ставлення і не вважав себе куркулем[34].

Дітей «куркулів» тоталітарний режим свідомо знищував. Прикладом може послужити родина Ткаченко Палажки Ількової, чий чоловік Мусій був розкуркулений у 1920 р., з х. Дзюбівка не висилався, був позбавленцем виборчих прав, помер у 1931 р. Його родина складалася із семи осіб, 4 з яких станом на 1934 р. не досягли 18 років. Із 1931 р. члени родини Ткаченка просилися вступити до колгоспу ім. Другої п'ятирічки, двоє з них працювали 4 місяці, але врешті їм відмовили у вступі. У лютому 1934 р. політвідділ Мало-Дівицької МТС вчергове заборонив голові колгоспу с. Дзюбівка приймати цю родину до колгоспу[35]. Хоча в сусідньому селі для деяких «куркульських» дітей зробили виняток. Так, у с. Велика Дівиця в колгоспі ім. Першого травня працювали Довженко Дар'я та Маруся. Їхній батько до революції мав 18 га землі, дві пари волів, найманою силою не користувався, бо мав велику родину, однак був розкулачений і висланий. «Доньки на висилку не пішли як малолітні, в колгоспі працюють рядовими не погано»[36]. Управа колгоспу пильно спостерігала за такими дітьми та звітувалася про залишки «куркульських» родин.

Отже, сталінське керівництво свідомо та цинічно пішло на злочин голодомору, знищуючи дітей нарівні з дорослими, або навіть у більшій кількості, оскільки саме діти були найбільш вразливою та безпомічною категорією. Це катування голодом брало початок із сільських ясел, де діти часто отримували харчування, за кількістю та якістю не сумісне з дитячою фізіологією, що призводило до хвороб і смертей. Саме існування дитячих садків та ясел за рахунок колгоспу створювало спокусу для керівництва села «зекономити» на них та задовольнити в харчуванні власні родини.

У селах, де найбільше голодували, справа доходила до людоїдства, жертвами якого знову ж ставали діти. Влада була обізнана із цієї ситуацією, цинічно називаючи голодних школярів, які намагалися грами хліба винести з колгоспних ланів, «злочинцями», «парикмахерами», готові були застосовувати проти них зброю. Тоталітарний режим натравлював одних дітей (родини яких були більш лояльні до режиму) на інших методом створення загонів «дозорців», піонерів-збиральників колосків, комсомольців, кореспондентів місцевих газет тощо. Доноси та стеження за сусідами винагороджувалися та заохочувалися. А ось голодні діти багатодітних родин, одноосібників, родин т. зв. куркулів, крім голоду, опухання, відчували на собі ще зневагу та булінг за найменшу спробу вижити. Стінгазети з образливими малюнками були візитівками тоталітарного режиму на селі. Спроби підлітків заробити собі харчі в колгоспі часто були безуспішними: діти працювали місяцями й нічого за це не отримували. Дітям т. зв. куркулів могли не дозволити вступати до колгоспу, віддаючи на вірну смерть.

Безперечно, владі вдалося подібними діями зламати дитячу психіку, створити з тих, хто вижив, покоління затравлених сільськогосподарських рабів, які за відносну ситість готові були хвалити та виправдовувати своїх безпосередніх катів.

Додатки

№ 1

1934 р., лютого 5. – Лист секретаря осередку КП(б)У колгоспу с. Дейманівка Денисенка до начальника політвідділу Срібнянської МТС зі списком колгоспників та одноосібників, що голодують та пухнуть від нестачі продовольства.

[Арк. 38]

До Нач. політ віділу Сріблянской М.Т.С.
секретаря Дейманівського колгоспного п/о
Політ Лист

за стан колгоспу
в основному политичний стан гарний
наряди по колгоспу виконуються наработу колгоспники ходять без загаду.
есть не значна частина колгоспників в дуже тяжкому стані це ті колгоспники котрі або старі або мало трудоспособних при перевірці мною лічно мною виявилось що 13 господарств живуть без хліба і інших с.-г. продуктів

[Арк. 38 зв.]

есть пухлі
а саме це такі господ
1. Безбах Хвидоря та 2 дітей

[34] ДАЧО. Ф. П-990. Оп. 1. Спр. 28. Арк. 375–376 (зі зв.).
[35] Там само. Ф. П-1196. Оп. 1. Спр. 68. Арк. 158.
[36] Там само. Спр. 75. Арк. 6, 6 зв.

2. Яковенко Олександря та 4 дітей
3. Сорока Хтодось та 2 дітей
4. Дашкевич Васил та 4 дітей
5. Шевченко Сохва та 2 дітей
6. Підлісний Яким та 3 дітей
7. Ланко Марина та 1 дитина
8. Гребінник Домаха та 1 дитина
9. Оверченко Васил ст. та 3 душі
10. Супрун Петро кор. та 3 душі
11. Білоус Хваня Ант. та 2 дітей
12. Оверченко Маруся олек.

та одноосібних господарств

1. Мусюра Іван лазор. та 3 [...][37]
2. Павліченко Пилип та 5 дітей
3. Білоус Юхим Павл та 5 дітей
6. Ляшко Уляна Омел та 1 дитина

[Арк. 39]

7. Підлісний Михайло та 4 дітей
8. Масло Ликеря

в колгоспі хвонду харчового не мается, проханя до Вас дать поясненя як зними бут

Секретарь Дейманівського п/о Денисенко

5/II

(ДАЧО. Ф. П-990. Оп. 1. Спр. 25. Арк. 38, 38 зв., 39 [рукопис]).

№ 2

1934 р., червня 15, х. Мокляків. – Заява колгоспника колгоспу «Нове село» х. Мокляків Ново-Гребельської сільради Олексенка Івана Олексійовича до політвідділу Линовицької МТС з проханням про допомогу у забезпеченні продовольством.

[Арк. 59]

Політвідділу Линовицької МТС, с. Мокляків, колгоспника к-пу «Нове село» Ново-Гребельської с/р

Олексенка Івана Олексійовича

Заява

Олексенко Ів. прохаю політвідділу розглянути мою заяву й задовольнити мене оскільки я на сьогоднішній день не можу добитися у своєму колгоспі допомогі мені у харчах. А саме: у мене минулого року не було свого ничого з харчів бо я був не в змозі надбать, харчувався ввесь час хлібом що заробив минулого року, але більше не було ничого усю зиму. На кінець у мене вже не стало хліба свого в минулому році цебто в травні. Я звернувся до свого к-пу з заявою щоб дали допомогі хлібом вже в минулому м-ці абож 15 числа Тож раніше першу мою заяву відмовлено Не зважаючи на відмовлення подав вдруге, але й на другий раз було відмовлено вже на третій раз мені було видано 8 кг. мукі, після цього я ще одержав двічі по 5 кг мукі. Але нас двоє цю муку зїли скоро тому що крім її не маємо нічого. Звертаюсь я обратно 7 липня з заявою до голови к-пу (заяву голова т. Ткаченко забрав поклавши її в кишеню й не гугу. Скільки я не звертався до т. Ткаченка то впустую відповіді такі: 9 липня я запитав чи можна відпустити мені т. Ткаченко відповів. Шкурат був в городі і то сказали щоб хліба не давати никому ни хунта Я далі запитав ну а як же мені бить він відповів ми ось зберемось до контори і поговоримо, на другій день я запитую ну говорили, да говорили ну у нас хліба вже нет хоч би хватило трактористам. і од того дня я ввесь час одержую відповідь нічого дать, але ось я помічаю що після моєї заяви одержують муку ось на приклад Назим Семен нещодавно одержав 4 кг. мукі. Чому ж нимає Олексенку Ів. а тому що Олексенко часто пише до газети всі неподобства та інше. і через це я одержую неприятності.

[Арк. 59 зв.]

хтож Олексенко? Сам Олексекно батрак. Батьки були біднякі мешканці х. Мокляків. 1912 року через тяжке життя виїхали до росії. де народився Олексенко Ів. Ол. вже 1918 року. Але проживши там мої батьки ввесь час були в злиднях і 1929 року там був великий не врожай хлібів та ін. продуктів. Наприкінці та на початку 1930 р. вирушили на свою родину на Україну. Але зразу ж по вербовці їздили у середню Азію з тягловою силою цебто з конем за Ташкент на соціалістичне будівництво.

Але і тут не пощастило. Я вже тут мав 12 років батько мій попрацював всього 2 місяці захворів малярією був у лікарні а мати моя хоч і була хвора але всеж такі працювала. під час коли мій батько хворів то мені тут вже було дуже трудно я возив з меншим моїм братом пісок де будувались будинки і це було цілий місяць. Далі мій батько вийшов з лікарні розрахувався з своїм транспортом по не возможності далі працювати поїхав на україну. Приїхавши на кінець 1930 р. Вступив до к-пу Вже був совсім хворий. навіть не працював вже нічого а мати моя була вже давно хвора й слаба й попрацювавши рік в колгоспі й 1931 р. померла, в осень, а батько теж 1931 р. зимою. залишивши нас самих, було нас три брати. Я вже мав 13 р. і менший мій брат 11 років і один 8 років. Жили ми весь час самі дей зараз. минулого року наш самий менший брат помер а нас осталось два. Працюємо ми ввесь час в к-пі звідкіля одержуємо совсім мало будь якої допомоги. Я працюю вже другий рік листоношою, а братуха що загадає бригадір. спочатку виходу газети «збт» рахуюсь сількором за що

[37] Виправлення: дітей чи душі.

я цього року най більше компромінтіруюсь головою к-пу Ткаченком що добився до редакції «Пр. Прилуч що б не вміщали дописів цебто скомпромінтірував що зараз і є.

[Арк. 60]

ще раз прохаю аби як найшвидше розглянули мою заяву і повідомили мене і прохаю допомогти мені бо я надалі вже не можу працювать через те що майже щоденно голоден. Прохаю приділити увагу й задовольнити мене по цій заяві.

Прохач: [підпис]

15/VII. 34 р.

(ДАЧО. Ф. П-889. Оп. 1. Спр. 13. Арк. 59, 59 об., 60 [рукопис]).

№ 3

Заява школяра с. Линовиці Кібальняка Грицька Федотовича до політвідділу Линовицької МТС з проханням про надання платні за роботу пастуха свиней у колгоспі у літній період.

До Линовицького
Політ вітділу

Заява

Прохаю політ вітділ у тручиться у нашу справу Я грамадянін села Линовиці линовицького колгоспу Імені Іліча. Я маю од роду дванадцять років і пас у колгоспі свиней с Травня і по 3 Вересня та наш голова все время обіщає мені порося й примені навила 4 свиня та управа та управа в перву очередь взяла собі а мені й сейчас немає а я пропас чотири місяці и порвав штани и пиджак та просив Голови колгоспу щоб дав мені 20 каб. грошей на костумчик та він недає я й заяву подавав управи щоб дали мені допомогі то я остався у нічому ходити нівчому справити из дому нима за що справить корови нима тиляти нічого нима і батько робить конюхом у колгоспі та стає холодно та я остаюся дома нима у чому ходити дошколи мої товариші пасли корів у колгоспників и брали 10 рублів за місяць за корову а я попас нічого нізаробив то прохаю Політ-вітділ розглянути мою заяву чи правильно поступилась управа колгоспу шо недали мені нічого шо я просив грошей і порося обіжчав ціле літо а собі із весни взяв і другім такім роздав.

Пред явител сії заяви

Кібальняк Грицько Фидотович

(ДАЧО. Ф. П-889. Оп. 1. Спр. 13. Арк. 89 [рукопис]).

References

Etkina, I. (2022). Shkoliari pivdnia Chernihivshchyny pid chas Holodomoru-henotsydu [Schoolchildren of south Chernihiv region during the Holodomor-genocide]. Kyiv–Chernihiv, Ukraine.

Etkina, I., Shara, L. (2020). Holodomor v Ukraini: problema «shchaslyvoho dytynstva» u mediaprostori ta arkhivnykh materialakh [Holodomor in Ukraine: the problem of «happy childhood» in media space and archival materials]. *Istoriia ta pravoznavstvo – History and jurisprudence, 34–36*, P. 9–14. Kharkiv, Ukraine.

Lozovyi O. (2008). Zaboronena pamiat (svidchennia ochevydtsiv kolektyvizatsii ta Holodomoru na Pryluchchyni) [Forbidden memory (testimony of eyewitnesses of collectivization and the Holodomor in Pryluky region)]. Chernihiv, Ukraine.

Еткіна Ірина Ігорівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин Національного університету «Чернігівський колегіум» ім. Т.Г. Шевченка (вул. Гетьмана Полуботка, 53, м. Чернігів, 14013, Україна).

Etkina Iryna – candidate of historical sciences, docent of the department of world history and international relations, T.H. Shevchenko national university «Chernihiv Collegium» (53 Hetman Polubotko St., Chernihiv, 14013, Ukraine).

E-mail: etkina@ukr.net

CHILDREN OF SOUTH CHERNIHIV REGION IN 1933–1934 (ACCORDING TO DOCUMENTS OF POLITICAL DEPARTMENTS OF MTS)

The purpose of the article *is to reproduce the situation of children in the south of Chernihiv region in 1933–1934 as a component of the Holodomor-genocide and repression against Ukrainians in this district.*

Methodological approaches *of «local history» and «history from below» were used for this investigation. On the basis of the analysis of a large array of sources of the state archive of the Chernihiv region, which includes both the documents of the political departments of MTS and other local authorities of the south of Chernihiv region, as well as the statements and appeals of villagers to these bodies, general conclusions have been made.* ***The scientific novelty*** *of the investigation lies in the fact that the extremely painful topic of the situation of children during the Holodomor-genocide has not been investigated in materials of the Chernihiv region, despite the great attention paid to the subject of the Holodomor in general.*

Processed materials made it possible to come to ***the following conclusions****. Children of the south of Chernihiv region became mass victims of the Holodomor-genocide, which continued in this region in 1934, as well as victims of repression as children of «lazy people», loners, «kurkuls», etc. The Stalinist regime split the Ukrainian countryside into those who repressed and those who were repressed. This rift also pas-*

sed through the age category of adolescent children, who were forced to report on their peers in order to survive on their own.

Key words: *famine, rural children, MTS political departments, victims.*

Дата подання: 23 вересня 2023 р.
Дата затвердження до друку: 15 листопада 2023 р.

Цитування за ДСТУ 8302:2015

Еткіна, І. Діти півдня Чернігівщини1933–1934 рр. (за документами політвідділів МТС). *Сіверянський літопис.* 2023. № 6. С. 101–109. DOI: 10.58407/litopis.230613.

Цитування за стандартом APA

Etkina, I. (2023). Dity pivdnia Chernihivshchyny1933–1934 rr. (za dokumentamy politviddiliv MTS) [Children of south Chernihiv region in 1933–1934 (according to documents of political departments of MTS)]. *Siverianskyi litopys – Siverian chronicle*, *6*, P. 101–109. DOI: 10.58407/litopis.230613.